

Van Wad tot Woud; Nieuws uit de Friese natuur

Merel Zweemer & Henk Jansen

Eind maart vorig jaar schreven we dat het nog zo koud was. Het voorjaar liet lang op zich wachten en de grond was nog bevroren. Hoe anders was dat deze winter! Het aantal dagen met sneeuw en ijs is beperkt gebleven tot anderhalve week en dan ook nog alleen in het oosten van de provincie. Voor het grootste deel van de tijd was de dikke winterjas net iets te warm. Zoals vorig jaar de extreme koude ervoor zorgde dat het voorjaar pas heel laat op gang kwam, zo zorgde de warmte van de afgelopen winter juist voor het tegenovergestelde. Uit de hele provincie kwamen vroege meldingen van bomen en struiken die al uitlopen. Sommige planten, zoals bijvoorbeeld Paarse dovenetel, zijn nooit gestopt met bloeien. Nu de winter is overgegaan in de lente en de temperaturen midden maart zelfs al richting 20 graden schoten, komen veel insecten ook al tevoorschijn. In deze rubriek stellen we u op de hoogte van de laatste nieuwtjes op het gebied van de natuur in Fryslân. We proberen een zo divers mogelijk aanbod van natuurnieuws te bestrijken. Indien u een mooie ontdekking heeft gedaan waar u anderen van op de hoogte wilt stellen, laat dit ons dan weten via info@faunax.nl. Met dank aan Harrie Bosma, Henk Brinkman, Hans Brinks, Berco Hoegen, Gertie Papenburg, Hinko Talsma en Carl Zuhorn.

Vlinders

Dagvlinders

De vier dagvlindersoorten die elk jaar weer als eerste te bewonderen zijn, zijn Kleine vos (*Aglais urticae*, figuur 1), Citroenvlinder (*Gonepteryx rhamni*), Dagpauwoog (*Aglais io*) en Gehakkelde aurelia (*Polygonia c-album*). Deze vlinders overwinteren als volwassen dier en komen tevoorschijn zodra er hogere stabiele temperaturen worden bereikt. De eerste buitenwaarneming (dus geen overwinterende individuen) van een dagvlinder werd gedaan van de Citroenvlinder op 2 februari in Sneek. Een dag later werd bij Burdaard ook de Kleine vos voor het eerst waargenomen. Deze twee soorten worden altijd als eerste gezien, als ware aankondigers van de lente! Op 17 februari werd op Ameland de eerste Dagpauwoog gezien, terwijl de eerste Gehakkelde aurelia pas op 9 maart werd gezien, maar dan wel direct in zeven verschillende delen van de provincie. Deze vlinders hebben allemaal een tweede generatie waarvan de hoogste aantallen in augustus worden aangetroffen. Deze laatste generatie zoekt dan in de herfst weer een plekje op om te overwinteren en komt het volgende voorjaar bij voldoende licht en warmte weer als eerste tevoorschijn.

Figuur 1. Kleine vos, Leeuwarden 10 december 2012 (foto Merel Zweemer).

Nachtvlinders

In het voorjaar, zomer en najaar van 2013 heeft Gerrit Tuinstra een inventarisatie van nachtvlinders gedaan op het golfterrein van Lauswolt. Het gebied waarin de inventarisaties plaatsvonden, strekt zich uit van Hotel Lauswolt langs diverse golfbanen naar het Koningsdiep. Het terrein bestaat uit heidevegetaties en kruidenrijke vegetaties, afgewisseld met veel bos, zowel loof- als naaldhout. Er is gebruik gemaakt van vier verschillende methoden om vlinders te vangen. Tussen april en oktober is er 21 keer met licht geïnventariseerd. Op zeven avonden is er gesmeerd, Er wordt dan een mengsel van diverse zoete stoffen op bomen is gesmeerd. Dit mengsel bootst de geur van 's nachts bloeiende bloemen na en is een effectief hulpmiddel om nachtvlinders te inventariseren. Op diverse wandelingen is er intensief naar micronachtvlinders gezocht en twee dagen werd er naar mijnen gezocht. Mijnen zijn gangetjes die door insectenlarven, onder andere van nachtvlinders, in het bladweefsel worden uitgevreten. De vorm van het gangetje in combinatie met de plantensoort is genoeg om de meeste mijnen op naam te brengen. Voor deze methode hoeft in het veld slechts gezocht te worden naar aangetaste bladeren. Vervolgens kan met literatuur de veroorzaker van de aantasting op soort worden gebracht. Na afloop van het seizoen bleek dat er 523 soorten zijn gevonden op het terrein, verdeeld over 299 macronachtvlinders en 224 micronachtvlinders. Er zijn drie soorten micro's gevonden die nieuw zijn voor Fryslân. Dit zijn de Witte berkenstelmtot (*Caloptilia popeletorum*), Lichte zwamboorder (*Crassa tinctella*) en Donkere maanpalpmot (*Teleiodes flavimaculella*). De Lichte zwamboorder heeft landelijk gezien de status zeldzaam en de Donkere maanpalpmot heeft zelfs de status zeer zeldzaam. Alle drie de soorten leven op zandgrond, wat ook kenmerkend voor de omgeving van Lauswolt is. Van de inventarisatie van het terrein van de Golf en Countryclub Lauswolt heeft Gerrit Tuinstra een verslag geschreven. Dit verslag is op te vragen bij Merel Zweemer (mzweemer@gmail.com).

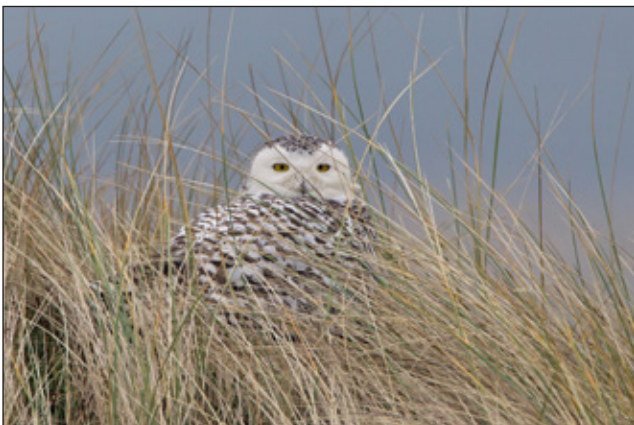
Vogels

Broedgeval Grauwe klauwier Twijzel

De Grauwe klauwier (*Lanius collurio*) behoort weliswaar tot de zangvogels, maar is qua gedrag een roofvogel. Hij eet grote insecten, muizen, kleine vogels en reptielen. Klauwieren spitsen hun prooi vaak (levend) aan doorns, zodat de prooi langer vers blijft en om een voedselvoorraad aan te leggen. De Grauwe klauwier is als broedvogel vrij zeldzaam in Nederland en leeft vooral in kleinschalige, gevarieerde landschappen. In 2012 heeft Altenburg & Wymenga in een gezamenlijk project met de agrarische natuurvereniging Noardlike Fryske Wâlden (NFW) en Landschapsbeheer Friesland onderzoek gedaan naar de biodiversiteit in het houtwallenlandschap. Daarbij werd bij Twijzel in de Noardlike Fryske Wâlden een nest van de Grauwe klauwier ontdekt! Het nest werd gevonden door de oudervogels tijdens de voedselvluchten te volgen. Op grond van de hoeveelheid aangevoerd voedsel kon worden vastgesteld dat er jongen waren. Bijzonder is dat de houtwal waar de klauwieren in broedden, pas zeven jaar geleden nieuw was aangelegd. Gezien het dieet van de Grauwe klauwier kan worden gesteld dat het houtwallenlandschap een rijke levensgemeenschap herbergt. De komende jaren blijft Altenburg & Wymenga de biodiversiteit van de houtwallen monitoren.

Sneeuwuilen op Vlieland

Op 30 december 2013 werd er op Vlieland een Sneeuwuil (*Bubo scandiacus*, figuur 2) ontdekt. Sneeuwuilen zijn imposante vogels die normaal gesproken in de meest noordelijke delen van Europa, Siberië en Noord-Amerika leven. Gedurende strenge winters met te weinig voedsel kunnen ze wat afzakken naar het zuiden, maar zo zuidelijk als Nederland blijft uitzonderlijk. Meestal gaat het dan om jonge en verwaalde vogels. Er zijn in de recente geschiedenis van het vogels kijken tot op heden tussen de 20 en 25 Sneeuwuilen in Nederland aangetroffen. De meeste vogels werden in het kustgebied gezien, hoewel er ook enkele binnenlandse waarnemingen zijn, onder andere uit Leeuwarden, Burgum en ook Zuidlaren. Doordat bekend is dat de Sneeuwuil ons land soms aandoet op de vlucht voor de Siberische koude, werd in het geval van Vlieland ook aangenomen dat dit dier gewoon uit Noord-Europa kwam. In de tussentijd

Figuur 2. Sneeuwuil, Vlieland 29 januari 2014 (foto Hans Brinks).

kwamen er ook meldingen van Sneeuwuilen binnen uit andere delen van Nederland. Zo was er eind december ook al sprake van een Sneeuwuil op Texel, al was niet geheel duidelijk of het hier om een ontsnapt exemplaar van Vogelbush Eureka ging. Op 18 januari werd ook op Terschelling een exemplaar gezien. Aangezien er op vrijwel hetzelfde tijdstip ook op Vlieland nog steeds een uil werd waargenomen, kon met zekerheid worden gesteld dat er inmiddels al minimaal twee Sneeuwuilen op de Waddeneilanden zaten. Op 19 januari werd er zowel op Vlieland als in Noord-Holland net boven Volendam een Sneeuwuil gezien. Op 20 januari zat er een Sneeuwuil in hartje Amsterdam en een dag later werd er één bij De Goorn (NH) gezien. Op 28 januari 2014 ontdekten medewerkers van Staatsbosbeheer een tweede exemplaar op Vlieland. Op 1 maart werd één van deze vogels dood gevonden op Vlieland. Het andere dier was nog steeds aanwezig.

Waar komen deze uilen nu vandaan? Hoewel in eerste instantie werd gedacht dat de uilen wegens het strenge weer in Noord-Europa gedwongen werden om in zuidelijker streken voedsel te zoeken, leek dit niet helemaal te kloppen. Er was geen bewijs van andere 'verwaalde' uilen in bijvoorbeeld Denemarken en het zuiden van Noorwegen en Zweden. Ook was de winter niet zo streng in het noorden van Europa. In Canada en Noord-Amerika daarentegen was de winter veel strenger. Daar trokken veel meer dieren naar het zuiden om de koude en het voedseltekort te vermijden. In afstand is het voor een Sneeuwuil echter veel te ver vliegen van Noord-Amerika naar Nederland. Ook de aantallen Sneeuwuilen (vermoedelijk vier of vijf in heel Nederland) geven aan dat de dieren wellicht een beetje hulp hebben gehad bij de oversteek. Uiteindelijk blijkt uit verslagen van passagiers van grote containerschepen, dat er bij verschillende schepen die van Amerika naar Europa vertrokken, kleine groepjes Sneeuwuilen aan boord waren. Een deel van deze dieren is met zekerheid voor de kust van Nederland van boord gegaan. Dit verklaart de plotselinge aanwezigheid van deze uilensoort op de Friese Waddeneilanden. De dode uil is hoogstwaarschijnlijk van verhongering om het leven gekomen, aldus Hugh Jansman van Alterra. De vogel had geen bloedingen of breuken, maar wel ingeteerde spieren rond het borstbeen en in het algemeen een slechte spierconditie. Hoewel aaseters ook de geslachtsorganen hadden aangepikt, was de uil nog te herkennen als een jong vrouwtje. Het dier zal worden opgezet en in Informatiecentrum De Noordwester worden tentoongesteld voor toekomstige bezoekers van Vlieland.

Zwarte ibis bij Drachten

Vanaf begin februari werd er een Zwarte ibis (*Plegadis falcinellus*) gespot in Drachten aan de Drachtstervaart (figuur 3). De vogel was eind maart nog steeds aanwezig. De Zwarte ibis is een moerasvogel uit het zuiden van Europa. Ze broeden in kolonies en eten waterbeestjes zoals insecten en amfibieën. Opvallend vaak worden Zwarte ibissen juist in de wintermaanden in Nederland gezien. Omdat afgelopen winter zo warm was, verbleven er meer ibissen in ons land dan in voorgaande jaren het

Figuur 3. Zwarte ibis, Drachten 6 maart 2014 (foto Merel Zweemer).

geval was. Vooral in Zuid-Holland werden groepen van minstens 24 vogels gezien! In Fryslân werden er naast de Drachtster vogel nog meer exemplaren gezien, onder andere bij Polder Deinum ten westen van Leeuwarden. Ook op alle vier de Waddeneilanden zijn Zwarte ibissen waargenomen.

Eerste wasplatenreservaat van Nederland

De Rotstergaaster Wallen bij Heerenveen zijn uitgeroepen tot het eerste wasplatenreservaat van Nederland. Wasplaten zijn een familie van paddenstoelen, bestaande uit 45 Nederlandse soorten. Kenmerkend aan deze paddenstoelen is dat ze erg kleurrijk zijn. Wasplaten stellen zeer hoge eisen aan hun omgeving, ze komen namelijk alleen voor in gebieden waar nog nooit, of al heel lang niet meer kunstmest is gebruikt. Om deze reden zijn wasplaten in heel Europa erg zeldzaam geworden. Het reservaat ligt langs het riviertje de Tjonger en is door omstandigheden gespaard gebleven van de invloed van de gemoderniseerde landbouw. De weilanden hebben nog steeds hun oorspronkelijke reliëf en bevatten een zeer gevarieerde vegetatie. De wasplaten vormen wel het meest bijzondere aspect van dit gebied. Niet voor niks worden ze ook wel de orchideeën onder de paddenstoelen genoemd. In het gebied zijn tot nu toe 25 soorten aangetroffen, waaronder de zeer zeldzame Klaprooswasplaat (*Hygrocybe splendidissima*). De Rozerode wasplaat (*Hygrocybe calyptriformis*) is zelfs nog nooit eerder in Nederland aangetroffen! De verwachting is dat het aantal soorten in de toekomst alleen nog maar zal toenemen.

Planten

We beginnen met een oude waarneming, maar wel een primeur: de Moeraslantaarn (*Lysichiton americanus*). In het decembernummer hadden we geen plaats meer voor deze exoot, die door Henk Brinkman langs het Prinses Margrietkanaal bij Wergea voor het eerst in Fryslân werd gevonden (figuur 4). Het gaat om een spectaculair ogend lid van de aronskelkfamilie (*Araceae*), van oorsprong voorkomend in Noord-Amerikaanse moerasgebieden, die maar liefst 50 tot 100 cm hoog kan worden. In dit voorjaar kan de opvallend grote, gele en onwelriekende bloeiwijze op de locatie wellicht bewonderd dan wel

verafschuwd worden. In Nederland werd de soort in 2003 in een moerasbos bij Brummen voor het eerst ontdekt. Zoals veel andere exoten was deze soort als vijverplant bij tuincentra te koop. In Engeland en Duitsland zorgt de soort plaatselijk voor problemen. In Brummen is de plant direct grondig verwijderd en is er de zes jaar erna telkens gekeken of de soort toch weer opkwam.

Minder spectaculair wellicht maar wel interessant om te vermelden zijn de nieuwe soorten veldkers die door Hinko Talsma en Gerke Fokkema in Fryslân gevonden zijn. Behalve de erg algemene Kleine veldkers (*Cardamine hirsuta*) en de Bosveldkers (*Cardamine flexuosa*) is namelijk ook in onze provincie de Aziatische veldkers (*Cardamine-asian-flexuosa*) gevonden. Rutger Barendse heeft hier op de Floronwebsite over gepubliceerd. In 2008 vond Rutger in februari een kleine veldkers die opmerkelijk grote bloemen had en opvallend gelobde bladeren. Na contact te hebben gehad met Ivan Hoste van de Nationale Plantentuin van België kwamen zij er achter dat het om een Aziatische soort ging. In Duitsland was ondertussen chromosomaal onderzoek gedaan, waaruit bleek dat het om de Aziatische variant ging. Er wordt momenteel nog steeds onderzoek aan dit complex van soorten gedaan, waarbij het erop lijkt dat deze Aziatische soort een complex vormt met Bosveldkers. De beste tijd om naar deze kleine soorten te zoeken is het vroege voorjaar (dus dit jaar waarschijnlijk nog vroeger!) van half maart tot mei. Geschikte plekken zijn volkstuincomplexen (bij voorkeur die waar niet met Roundup gewerkt wordt), tuincentra en boomkwekerijen of begraafplaatsen met zandige grond en stenig materiaal. Let wel, voorlopig gaat het hier nog om een vorm en niet om een officiële soort. Maar het zou kunnen dat over een aantal jaren deze nieuwe veldkers gewoon in de flora terecht komt. In Fryslân is de soort door Hinko Talsma op een volkstuin in Sneek vastgesteld en Gerke Fokkema heeft de Aziatische veldkers bij het station van Buitenpost in de gemeenteperkjes massaal gezien. Volgens Gertie Papenburg komt deze hier al sinds de jaren negentig van de vorige eeuw voor, maar is deze niet als zodanig herkend.

De vondst door senior-veldmedewerker Pieter Huisman van Staatsbosbeheer van de Stippelvaren (*Oreopteris limobosperma*) in het Blauwe Bos bij Haulerwijk is tenslotte

Figuur 4. Moeraslantaarn, Prinses Margrietkanaal bij Wergea 6 mei 2013 (foto Henk Brinkman).

ook zeker vermeldenswaardig. De sporangiënhoopjes staan bij deze soort dichtbij de bladrand, waarin de soort afwijkt van de algemene Mannetjesvaren. Bij kneuzing is een Citroengeur te ruiken. Ook heeft de plant gele kliertjes aan de onderzijde van de bladeren.

Komende zomer staan twee interessante inventarisatieprojecten op stapel vanuit FLORON. Van 27 tot en met 29 juni zal door FLORON/FFF op Terschelling worden geïnventariseerd. Na de uitgebreide inventarisatie in 2011 worden nu onder andere de Noordvaarder (met veel typische zee-reepsoorten) en binnenlandse terreinen zoals de hooilanden van Oosterend onderzocht. Terschelling staat garant voor talrijke bijzonderheden, van de drie habitatrichtlijnsoorten bijvoorbeeld zullen er twee kunnen worden aangetroffen: Groenknolorchis (*Liparis loeselii*) en Drijvende waterweegbree (*Luronium natans*). De laatste jaren zijn ook Bijenorchis (*Ophrys apifera*) en Bokkenorchis (*Himantoglossum hircinum*) aanwezig, zoals in de vorige Twirre werd gemeld. Van de gewonere soorten zal de Behaarde boterbloem (*Ranunculus sardous*) speciale aandacht krijgen. Daarnaast zal vanaf 21 juni een onderzoek naar waterplantenvegetaties plaatsvinden in de streek ten noorden van Garyp. Zie hiervoor de oproep op bladzijde 39.

Reptielen

Bijzonder is de vondst van een gedeelte van een platgereden Hazelworm (*Anguis fragilis*) in de eerste week van maart dit jaar door medewerkers van bureau Faunax op het parkeerterrein aan de Badweg te Gorredijk. Peter de Boer herkende de soort en stelde Warf op de hoogte van de vondst. Reptielenkenner Jelle Hofstra wijdde er een stukje aan in de eerste Geaflecht van dit jaar. In deze week was het al behoorlijk warm en waren elders in het land meldingen van Adder (*Vipera berus*), Levendbare hagedis (*Zootoca vivipara*) en Ringslang (*Natrix natrix*) gedaan. Maar waar is dit dier op deze plaats vandaan gekomen? In Gorredijk was door een jongen een tijd eerder in de Groene Long ook al eens een Hazelworm gevonden, die vermoedelijk uit de buurt van Lippenhuizen kwam; overigens nog een flinke trektocht voor dit dier. Wellicht is het dier op de banden van een auto een eind meegelift. Wie zal het zeggen?

Zoogdieren

Afgelopen periode is een aantal meldingen van de Beverrat (*Myocastor coypus*) opmerkelijk. Zoals de FFF-leden op de laatste ledenvergadering gezien zullen hebben, kwam de soort opvallend in beeld op de camera die Harrie Bosma voor de Otter (*Lutra lutra*) in de Lauwersmeer had opgesteld. Daarnaast waren er meldingen uit Harlingen, de Pieter Stuyvesantweg (Rottige Meenthe), en in Gaasterland in de buurt van Oudemirdum. Deze grote rat (de dieren kunnen tot 65 cm lang (exclusief de staart van 30-45cm!) en 8-12 kg zwaar worden) wordt landelijk vooral in Midden-Limburg in het stroomgebied van de Maas, Swalm en Roer veel gevangen en gezien en is in Fryslân niet erg talrijk. Oorspronkelijk komt de Beverrat uit Zuid-Amerika, van waaruit deze in het begin van de twintigste eeuw

in Europa werd ingevoerd voor de pelshandel. De soort is niet goed bestand tegen winterkou en stierf na de winter van 1962/1963 dan ook geheel uit, waarna vanuit Duitsland herkolonisatie volgde. De Boomarter (*Martes martes*) neemt nog steeds toe en werd o.a. recent in Nijeschoot in het Koningsbos vastgesteld aan de hand van in het veld verzamelde uitwerpselen. Ook nam Harrie Bosma jongen waar in de buurt van Oranjewoud en is de soort van de Brandemeer bekend.

Bij Appelscha werd een Marterhond (*Nyctereutes procyonoides*, ook wel Wasbeerhond geheten) gevonden, die slachtoffer was geworden van het verkeer. Of het een zwervend wild exemplaar betreft dan wel een uit gevangenschap ontsnapt dier is niet bekend. De soort is een exoot uit Oost-Azië en Japan, waarvan in Europa wel fossiele resten zijn gevonden. In Oekraïne werden in 1928 tienduizend dieren uitgezet, waarvandaan de soort een opmars begon naar het westen. Vanaf 1986 werd de Wasbeerhond in Oost-Vlaanderen en in Antwerpen gezien en ook in Fryslân zijn er eerder exemplaren geschoten en als verkeersslachtoffer gevonden. Het eerste exemplaar was in 2007 bij Heerenveen-Zuid. Andere plaatsen waar de soort voorkwam waren De Deelen, De A32 bij Grou en in 2013 bij Eernewoude. In Drenthe zijn jongen geboren, zo deelde Harrie Bosma mee en hij hoopt ze met zijn veldcamera's ooit te kunnen filmen. De waarnemingen van de Otter met camera's verspreid over de provincie leveren nog steeds nieuwe vindplaatsen op. Ook hiervan konden we op de jaarvergadering mooie beelden zien. Via het Youtube-kanaal van Harrie Bosma kunnen regelmatig nieuwe opnames worden bekeken. Er is een nieuwe verspreidingskaart gemaakt, waarover we in latere Twirres zullen berichten. Tenslotte zijn twee zeehonden die maandenlang het IJsselmeer hadden verkozen om te verblijven en die onder andere bij Bakhuizen opdoken vermeldenswaard. Wellicht voorlopers voor wanneer er weer een zout-zoete verbinding zal zijn gerealiseerd in de toekomst!

Bronnen:

Natuurbericht Sneeuwuilen
<http://www.natuurbericht.nl/?id=12111>

Natuurbericht Grauwe klauwier
<http://www.natuurbericht.nl/?id=12168&Eid=14002>

Natuurbericht Zwarte ibis
<http://www.natuurbericht.nl/?id=12275&q=zwarte+ibis>

Flinterwille, Vlinderwerkgroep Friesland, maart 2014

Wasplatenreservaat: <http://youtu.be/0Iv0XLbrt1I>

Merel Zweemer
De Boorne 15
8939 BS Leeuwarden
mzweemer@googlemail.com

Henk Jansen
Skeanewei 12
9212 VC Boarnburgum
info@elodea.org